

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREDI YA12

XITSONGA: RIRIMI RA LE KAYA (HL)

PAPILA RA 3 (P3)

NYENYANYANA/NYENYANKULU 2013

MEMORANDAMU

TIMARAKA: 100

Memorandamu leyi yi na 16 wa tipheji.

MAAVELO YA TIMARAKA**XIYENGE XA A (SWITSHURIWA SWA SWITSALWANA): 50**

VUNDZENI NA NKUNGUHATO	(VN)	:= 30
RIRIMI, XITAYILI NA VUHLERI	(RXV)	:= 15
XIVUMBEKO	(X)	:= <u>05</u>
		<u>50</u>

XIYENGE XA B (SWITSHURIWA SWA SWITSALWAMBIKO SWO LEHA) : 30

VUNDZENI, NKUNGUHATO NA XIVUMBEKO	(VNX)	:= 18
RIRIMI, XITAYILI, VUHLERI	(RXV)	:= <u>12</u>
		<u>30</u>

XIYENGE XA C (SWITSHURIWA SWA SWITSALWAMBIKO SWO KOMA) 20

VUNDZENI, NKUNGUHATO NA XIVUMBEKO	(VNX)	:= 12
RIRIMI, XITAYILI, VUHLERI	(RXV)	:= <u>08</u>
		<u>20</u>

XIYENGE XA A: SWITSHURIWA SWA SWITSALWANA**XIVUTISO XA 1****1.1 MASASANA U FELE ENHOVENI**

Mukamberiwa u ta hlamusela leswi swi humeleleke leswi kombisaka ku va munhu loyi a ringeta ku pfuna, ku pfuna ka yena ku vuyaka hi yena. Nhlamulo ya yena yi nga ha katsa na leswi swi landzelaka:

- Siku leri timhaka ti nga humelela hi rona.
- Ndhawu ya kona.
- Leswi a nga pfuna hi swona.
- Loyi a pfuniweke.
- Timbhoni leti ti tivaka leswi nga humelela.
- Leswi xiyimo xi nga herisa xiswona.

[50]**1.2 LESWI SWI NGA ENDLIWAKA KU ANTSWISA XIYIMO XA NHLAYO YA VADYONDZI LAVA BIHAKA EMIRINI**

Mukamberiwa u ta paluxa leswi swi nga endliwaka leswaku xiyimo xa nhlayo ya vadyondzi lava bihaka emirini xi antswisiwa. Nhlamulo ya yena yi nga ha katsa na leswi swi landzelaka:

- Ku lavisisa xivangelo.
- Ku dyondzisa vadyondzi vaxinuna na vaxisati hi ku papalata timhaka ta masangu.
- Ku dyondzisiwa ka vadyondzi hi timhaka ta mavabyi lama va nga ma kumaka.
- Ku endzela titilini va ya endla minkunguhato kumbe ku tisirhelela.
- Ku kucetela vadyondzi leswaku va tiyimisela eka swa tidyondzo ta vona.
- Ku va mfumo wu dlaya pfhumba ro nyika vadyondzi lava mali ya nhlayo wa vana.

[50]**1.3 KU DLAYIWA KA PFHUMBA RA MFUMO RO PHAMELA, KU AMBEXA SWISIWANA NO NYIKA MALI EKA VANA LAVA VA NGA RIKI NA VATSWARI**

Mukamberiwa u ta hlawula tlhelo leri a yimaka na rona a nyika mavonelo ya yena. Nhlamulo ya yena yi nga ha katsa na leswi swi landzelaka:

Ku pfumela:

- Ku pfuna lava va pfumalaka hakunene.
- Ku vuyeriwa ka swisiwana hi pfhumba leri.
- Matirhiselo lamanene ya mali hi lava va pfuniwaka.
- Ku va vanhu va hanya vutomi lebyi amukelekaka.

Ku kaneta:

- Vadyondzi lava va yaka etindhawini to holela mudende hi nkarhi wa tidyondzo.
- Ku va vantshwa va kuceteleka ku tswaletela vana leswaku va ta kuma ku pfuneka hi swa timali.
- Vatswari/vahlayisi lava va nga tirhisiki mali ya pfhumba leri hi mfanelo.
- Ku va vatswari/vahlayisi va vana va swisiwana va nga swi koti ku veka mali etibangini.

[50]

1.4 **KU NYIKA MAVONELO EHENHLA KA MHAKA YO VA VATSWARI VAN'WANA MANGUVA LAWA VA NGA HA KOMBISI VUTIHLAMULERI EKA VANA VA VONA**

Mukamberiwa u ta boxa mavonelo ya yena ehenhla ka mhaka leyi. Nhlamulo ya yena yi nga ha katsa na leswi swi landzelaka:

Ku pfumela:

- Vatswari lava va fambaka va siya vana va vona emakaya.
- Vatswari lava va tirhisaka ngopfu swipyopyi/swidzidziharisi.
- Vatswari lava va tshikaka vana va vona va famba navusiku.
- Vatswari lava va nga saliki endzhaku timhaka ta dyondzo ta vana va vona.

Ku kaneta:

- Ku ringeta ka van'wana vatswari ku va na vutihlamuleri eka vana va vona.
- Vana lava va honisaka swileriso swa vatswari.
- Vana lava va kuceteriwaka hi vanghana.
- Ku va vana van'wana va tibyela leswaku minkarhi yi cincile va lava ku tifuma.

[50]

1.5 **LESWI MUKAMBERIWA A A TA SWI ENDLA LOKO A A RI MUKHANSELARA WA WADI LEYI A TSHAMAKA EKA YONA**

Mukamberiwa u ta boxa leswi a a ta swi endla loko a a ri mukhanselara wa wadi ya ka vona. Nhlamulo ya yena yi nga ha katsa na leswi swi landzelaka:

- Timhaka ta vuhlayiseki ewadini.
- Masiku yo rhwaleriwa ka swo chela thyaka ewadini.
- Timboni ta le switarateni.
- Ku hoxiwa ka gezi etindlwini.
- Ku hoxiwa ka tiphayiphi ta mati.
- Ku akiwa ka tlilniki ewadini.

[50]

1.6 VUNENE BYA VUKHONGERI LEBYI ENDLIWAKA ESWIKOLWENI

Mukamberiwa u ta kombisa tlhelo ra vunene bya mhaka leyi. Nhlamulo ya yena yi nga ha katsa na leswi swi landzelaka:

- Vun'we exikarhi ka vadyondzi na vadyondzisi.
- Ku hlohlotela vun'we exikarhi ka vadyondzi.
- Kurhula exikolweni hinkwaxo.
- Ntirhisano exikolweni hinkwaxo.
- Nkucetelo lowu vangiwaka hi vukhongerika eka vadyondzi lava nga tsakeriki vukhongerika.
- Ku va vumundzuku bya vadyondzi byi ri eka swa vukhongerika. [50]

1.7 1.7.1 KU HLAMUSELA LESWI NGA VAKA SWI RI KU HUMELELENI HI MUNHU LOYI A NGA EXIFANISWENI

Mukamberiwa u ta hlamusela leswi nga vaka swi ri ku humeleleni hi munhu loyi a nga exifanisweni. Nhlamulo ya yena yi nga ha katsa na leswi swi landzelaka:

- Ku kombisa ku va munhu loyi a tiyimiserile eka leswi a vulavulaka hi swona. Xikombiso:
  - Ku tilulamisela ku lwela tiko ra yena.
  - Ku tilulamisela ku lwela timfanelo ta yena.
  - Ku va vantshwa va tiyimisela eka ku lwisana na leswi swi nga onhaka vandla ra vona.
  - Ku tumbuluxa mintirho ya vantshwa.
  - Ku kucetela vantshwa leswaku va rhangisa dyondzo emahlweni.
  - Ku va na xiave ka swicelwa swa laha tikweni.
  - Ku hoxa xandla eka ku hlawula mupresidente wa tiko. [50]

1.7.2 KU RUNGULA HI TA NTLANGU WA VHOLI BOLO LOWU WU NGA TSHAMA WU HLALERIWA.

Mukamberiwa u ta rungula hi ta ntlangu wa vholi bolo lowu a nga tshama a wu hlalela. Nhlamulo ya yena yi nga ha katsa na leswi swi landzelaka:

- Siku leri a ku tlangiwa hi rona.
- Ndhawu.
- Nkarhi.
- Mavito ya swipano.
- Vahlaleri va ntlangu.
- Mufambisi wa ntlangu.
- Leswi vadzaberi a va tikhomisile xiswona.
- Matlangelo ya vatlangi.
- Xipano lexi xi hluleke.
- Leswi swi nga humelela endzhaku ka ntlangu. [50]

NTSENGO WA XIYENGE XA A: 50

XITANDZHAKU XA A: RHUBIRIKI YO KOREKETA RIRIMI RA LE KAYA**XIYENGE XA A: RHUBIRIKI YO KOREKETA XITSALWANA - RIRIMI RA LE KAYA (50 WA TIMARAKA)**

	Khodi ya 7 Vuswikoti byo hlawuleka	Khodi ya 6 Vuswikoti bya le henhla	Khodi ya 5 Vuswikoti bya le henhlanyana	Khodi ya 4 Vuswikoti bya le xikarhi byo amukeleka	Khodi ya 3 Vuswikoti byo enela	Khodi ya 2 Vuswikoti byo enelanyana/bya madyondza	Khodi ya 1 Vuswikoti byo ka byi nga enelangi
	80–100%	70–79%	60–69%	50–59%	40–49%	30–39%	0–29%
VUNDZENI NA NKUNGUHATO	24–30	21–23½	18–20½	15–17½	12–14½	9–11½	0–8½
Khodi: VN	-Vundzeni i byo hlawuleka, bya vutitumbuluxeri bya xiyimo xa le henhla.	-Vundzeni i bya xiyimo xa le henhla, bya vutitumbuluxeri.	-Vundzeni bya twisiseka naswona byi na nkhulukelano wa le henhlanyana.	-Vundzeni byi fambelana na nhlokohaka naswona byi na nkhulukelano lowu amukelekaka.	-Vundzeni hi lebyo enela, byo andlariwa hindlela ya ntolovelo naswona nkhulukelano wa timhaka a wu hetisekangi.	-A hi minkarhi hinkwayo laha vundzeni byi twakalaka naswona byi pfumala nkhulukelano.	-Vundzeni bya huhula swinene naswona byi pfumala nkhulukelano.
30 WA TIMARAKA	-Mahungu ya na tjhontlho naswona ya hlutekile.	-Mahungu ya koka rinoko naswona ya tsakisa.	-Mahungu ya tsakisa naswona ya khorwisa.	-Mahungu ya tsakisa naswona i ya vutitumbuluxeri lebyi amukelekaka.	-Mahungu ya tala ku fambelana na nhlokohaka kambe ya kayivela vutitumbuluxeri.	-Mahungu lama boxiwaka a ma talangi naswona ku na mbuyelelo wa timhaka.	-Mahungu lama boxiwaka a ma tsakisa naswona ku na mbuyelelo wa timhaka.
	-Nkunguhato &/ mpfapfarhuto wu tirhisiwile ku tumbuluxa xitsalwana lexi hlantswekeke no amukeleka.	-Nkunguhato &/ mpfapfarhuto wu tirhisiwile ku tumbuluxa xitsalwana lexi kombisaka vutshila no amukeleka.	-Nkunguhato &/ mpfapfarhuto wu tirhisiwile ku tumbuluxa xitsalwana lexi xi nga kahle swinene naswona xa amukeleka.	-Nkunguhato &/ mpfapfarhuto wu tirhisiwile ku tumbuluxa xitsalwana lexi enerisaka naswona xa amukeleka.	-Nkunguhato &/ mpfapfarhuto wu tirhisiwile ku tumbuluxa xitsalwana xo enela lexi nga na nkhulukelano lowu twisisekaka hi ku olova naswona xa amukeleka.	-Hambileswi nkunguhato &/ mpfapfarhuto wu nga endlwiwa, xitsalwana a xi andlariwangi kahle naswona a xi ringanelangi ku va xa Ririmi ra le Kaya.	-Nkunguhato &/ mpfapfarhuto a wu andlariwangi hi ndlela ya kahle naswona maandlalelo ya xitsalwana i ya xiyimo xa le hanshi.

	12–15	10½–11½	9–10	7½–8½	6–7	4½–5½	0–4
RIRIMI, XITAYILI & VUHLERI Khodi: RXV 15 WA TIMARAKA	-Lemuka nkoka wa matirhiselo ya ririmi hi ndlela ya vukheta. -Ririmi na mahikahatelo swi tirhisiwile hi nkhaqato.	-Lemuka nkoka wa matirhiselo ya ririmi hi ndlela ya vukheta. -Ririmi na mahikahatelo swi tirhisiwile hi mfanelo.	-Vumbhoni byo kota ku lemuka matirhiselo ya ririmi hi ndlela ya vukheta bya tikomba. -Ririmi na mahikahatelo swi tala ku va swi tirhisiwa hi mfanelo.	-Kota ku lemukanyana nkoka wa matirhiselo ya ririmi. -Matirhiselo ya ririmi i ya ntolovelo naswona mahikahatelo i ya le xikarhi.	-Malemukelo ya matirhiselo ya ririmi hi lamo enela. -Matirhiselo ya ririmi ya kayivela naswona minkarhi yin'wana mahikahatelo ya na swihoxo.	-Malemukelo ya matirhiselo ya ririmi i ya madyondza. -Matirhiselo ya ririmi ya tsanile naswona mahikahatelo ya na swihoxo.	-Malemukelo ya matirhiselo ya ririmi i ya xiyimo xa le hanshi swinene. -Matirhiselo ya ririmi ya tsanile naswona mahikahatelo ya na swihoxo swo tala.
	-Kota ku tirhisa ririmi ro gega hi nkhaqato swinene. -Mahlawulelo ya marito lama tirhisiwaka ya hlutekile naswona i ya xiyimo xa le henhla. -Xitayili, thoni na rhejisitara swi fambelana na nhlokohaka hi ndlela yo hlawuleka. -Xitsalwana a xi na swihoxo hi ku va xi xopaxopiwile no hleriwa.	-Kota ku tirhisa ririmi ro gega hi ndlela ya le henhla swinene. -Tirhisa tindlela to hambanahambana ta mahlawulelo ya marito hi ndlela ya vutshila. -Xitayili, thoni na rhejisitara swi fambelana na nhlokohaka. -Xitsalwana a xi tali ku va na swihoxo hi ku va xi xopaxopiwile no hleriwa.	-Kota ku tirhisa ririmi ro gega hi ndlela ya le henhla. -Mahlawulelo ya marito lama tirhisiwaka ya fambelana na nhlokohaka. -Xitayili, thoni na rhejisitara swi fambelana na nhlokohaka. -Xitsalwana a xi talangi swihoxo hi ku va xi xopaxopiwile no hleriwa.	-Kota ku tirhisa ririmi ro gega hi ndlela ya le henhlanzana. -Mahlawulelo ya marito ya le xikarhi. -Xitayili, thoni na rhejisitara swi tala ku fambelana na nhlokohaka. -Hambileswi xitsalwana xi nga xopaxopiwa no hleriwa xi pfa xi va na swihoxo.	-Kota ku tirhisa ririmi ro gega hi ndlela ya le xikarhi. -Mahlawulelo ya marito i yo enela. Xitayili, thoni na rhejisitara swi kayivela nkholukelano. -Hambileswi xitsalwana xi nga xopaxopiwa no hleriwa xi pfa xi va na swihoxo leswi nga erivaleni.	-Wa tikeriwa ku kota ku tirhisa ririmi ro gega hi mfanelo. -Mahlawulelo ya marito i ya madyondza. -Xitayili, thoni na rhejisitara a swi tirhisiwanga hi mfanelo. -Hambiloko xitsalwana xi xopaxopiwile no hleriwa, xa ha ri na swihoxo swo tala.	-Wa tikeriwa ku kota ku tirhisa ririmi ro gega hi mfanelo. -Mahlawulelo ya marito a ya tirhisiwanga hi mfanelo. -Xitayili, thoni na rhejisitara a swi tirhisiwanga hi mfanelo eka xitshuriwa hinkwaxo. -Hambiloko xitsalwana xi xopaxopiwile no hleriwa, xa ha ri na swihoxo swo tala naswona a xi twisiseki.

XIVUMBEKO	4–5	3½	3	2½	2	1½	0–1
Khodi: X 5 WA TIMARAKA	<p>-Ku na nkhlukelano eka malukelo ya nhlokohaka.</p> <p>-Vuxokoxoko byi andlariwile hi ndlela yo kongoma yo hlawuleka swinene.</p> <p>-Swivulwa na tindzimana swi andlariwile hi ndlela ya vutlhari swinene.</p> <p>-Vulehi byi fambelana na swilaveko swa xitsalwana.</p>	<p>-Ku na nkhlukelano eka malukelo ya nhlokohaka.</p> <p>-Vuxokoxoko byi andlariwile hi ndlela yo kongoma swinene.</p> <p>-Swivulwa na tindzimana swi andlariwile hi mfanelo swinene.</p> <p>-Vulehi hi lebyi faneleke.</p>	<p>-Malukelo ya timhaka to tala ya fambelana na nhlokohaka.</p> <p>-Vuxokoxoko byi andlariwile hi ndlela leyi faneleke.</p> <p>-Swivulwa na tindzimana swi andlariwile hi mfanelo.</p> <p>-Vulehi hi lebyi faneleke.</p>	<p>-Malukelo ya timhaka ya fambelana na nhlokohaka.</p> <p>-Vuxokoxoko byin'wana byi andlariwile ku ya hi swilaveko swa nhlokohaka.</p> <p>-Swivulwa na tindzimana swi na swihoxo kambe xitsalwana xa twisiseka.</p> <p>-Vulehi byi tala ku va lebyi faneleke.</p>	<p>-Malukelo ya timhaka tin'wana ya fambelana na nhlokohaka.</p> <p>-Ku na vuxokoxokonyana lebyi andlariweke hi ndlela leyi twisisekaka.</p> <p>-Swivulwa na tindzimana swi na swihoxo kambe xitsalwana xa twisiseka.</p> <p>-Xitsalwana xi lehile/komile ngopfu.</p>	<p>-Malukelo ya timhaka tin'wana a ya fambelani na nhlokohaka.</p> <p>-Minkarhi yin'wana vuxokoxoko bya huhula kambe hungu leri a ri vulaka ra twisiseka.</p> <p>-Swivulwa na tindzimana swa madyondza.</p> <p>-Xitsalwana xi lehile/komile ngopfu.</p>	<p>-Malukelo ya timhaka eka xitsalwana hinkwaxo a ya fambelani na nhlokohaka.</p> <p>-Vuxokoxoko lebyi andlariweke bya huhula.</p> <p>-Swivulwa na tindzimana swi pfuvapfuvanile naswona a swi na nandzelelano.</p> <p>-Xitsalwana xi lehile/komile ku tlula mpimo swinene.</p>

XIYENGE XA B: SWITSHURIWA SWA SWITSALWAMBIKO SWO LEHA**XIVUTISO XA 2****2.1 XIVIKO**

Mukamberiwa a nga ha katsa na leswi swi landzelaka eka xiviko xa yena:

- Nhlokomhaka leyi katsaka na ndhawu leyi ku nga yiwa eka yona.
- Siku na nkarhi lowu ku nga fambiwa hi wona.
- Xikongomelo xa rendzodyondzo.
- Munhu loyi xiviko xi kongomisiweke eka yena.
- Xifambo lexi va fambeke hi xona.
- Ndhawu leyi va fikeleke eka yona.
- Vuhlayiseki erivaleni ra swihahampfhuka.
- Swiphiquo leswi va hlanganeke na swona.
- Swibumabumelo/swisolo.
- Mutsari wa xiviko na xiyimo xa yena.

[30]**2.2 PAPILA RA XINGHANA**

Mukamberiwa a nga ha katsa na leswi swi landzelaka eka papila ra yena:

- Xivumbeko xa papila ra xinghana lexi katsaka:
Matsalelo ya adirese.
Xiloso.
Nghimeto.
- Matirhiselo ya ririmi ra nkamafundza.
- Ku khensa ku xaveriwa tintanghu.

[30]**2.3 MBULAVULO (XIPICHI)**

Mukamberiwa a nga ha katsa na leswi swi landzelaka eka papila ra yena:

- Manghenelo (ku xeweta vaamukeri va mahungu).
- Miri (laha ku boxiwaka xikongomelo xa mbulavulo).
- Ku longoloxa timhaka ta siku hi ku angarhela.
- Ku kongomisa timhaka eka vini va ntlangu.
- Ku va navelela mikateko.
- Ku khensa.

[30]**2.4 ATIKILI YA PHEPHAHUNGU**

Mukamberiwa a nga ha katsa na leswi swi landzelaka eka atikili ya yena:

- Nhlokomhaka.
- Mutsari wa atikili.
- Siku, nkarhi na ndhawu laha timhaka ti nga humelela kona.
- Nhlayo ya swigevenga.
- Nandzelelano wa timhaka.

[30]**NTSENGO WA XIYENGE XA B: 30**

XIYENGE XA B: RHUBIRIKI YO KOREKETA SWITSALWAMBIKO SWO LEHA – RIRIMI RA LE KAYA (30 WA TIMARAKA)

	Khodi ya 7 Vuswikoti byo hlawuleka	Khodi ya 6 Vuswikoti bya le henhla	Khodi ya 5 Vuswikoti bya le henhlanyana	Khodi ya 4 Vuswikoti bya le xikarhi byo amukeleka	Khodi ya 3 Vuswikoti byo enela	Khodi ya 2 Vuswikoti byo enelanyana/bya madyondza	Khodi ya 1 Vuswikoti byo ka byi nga enelangi
	80–100%	70–79%	60–69%	50–59%	40–49%	30–39%	0–29%
VUNDZENI, NKUNGUHATO NA XIVUMBEKO	14½–18	13–14	11–12½	9–10½	7½–8½	5½–7	0–5
Khodi: VNX 18 WA TIMARAKA	-Ku na vutivi byo ndlandlamuka byo hlawuleka byo kombisa ku twisisa swilaveko swa xitsalwambiko. -Maandlalelo ya mahungu ya kombisa ku vupfa ka miehleketo, mahungu hi lamo kongoma swinene eka xitsalwambiko hinkwaxo naswona a nga humi emhakeni. -Vundzeni na timhaka swi na nkhulukelano hi ku hetiseka naswona timhaka ti andlariwile hi ndlela yo enerisa swinene na vuxokoxoko hinkwabyo byi seketela nhlokohaka.	-Ku na vutivi bya kahle swinene byo kombisa ku twisisa swilaveko swa xitsalwambiko. -Maandlelelo ya mahungu ya kombisa ku vupfa ka miehleketo, mahungu hi lamo kongoma naswona a nga humi emhakeni. -Vundzeni na timhaka swi na nkhulukelano naswona timhaka ti andlariwile hi ndlela ya kahle, na vuxokoxoko hinkwabyo byi seketela nhlokohaka.	-Ku na vutivi bya kahle byo kombisa ku twisisa swilaveko swa xitsalwambiko. -Maandlelelo ya mahungu hi lamo kongoma kambe u pfa a humanyana emhakeni. -Vundzeni na timhaka swi tala ku va na nkhulukelano naswona vuxokoxoko lebyi andlariweke byi tala ku seketela nhlokohaka.	-Ku na vutivi bya le xikarhi byo kombisa ku twisisa swilaveko swa xitsalwambiko. -Maandlelelo ya mahungu ya huma emhakeni kambe a ya onhi mongo wa mhaka. -Vundzeni na timhaka swi na nkhulukelano hi ndlela yo amukeleka naswona vuxokoxoko byo talanyana byi seketela nhlokohaka.	-Ku na vutivi byo enela byo kombisa ku twisisa swilaveko swa xitsalwambiko. -Maangulelo ya xitsalwambiko ya kombisa ku khuma ka miehleketo. Maandlalelo ya mahungu ya pfa ya huma emhakeni naswona minkarhi yin'wana mongo wa mhaka a wu twali. -Vundzeni na timhaka swi le ka xiyimo xo enela naswona vuxokoxoko byin'wana byi seketela nhlokohaka.	-Vutivi lebyi nga kona i bya madyondza ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko. -Maangulelo ya xitsalwambiko ya kombisa miehleketo ya madyondza. Maandlalelo ya mahungu ya huma emhakeni naswona minkarhi yin'wana mongo wa mhaka a wu twali. -Vundzeni na timhaka a swi talangi ku va na nkhulukelano naswona ku na vuxokoxoko byitsongo lebyi seketelaka nhlokohaka.	-Ku pfumaleka vutivi bya matsalelo ya xitsalwambiko. -Maangulelo ya xitsalwambiko ya kombisa miehleketo ya madyondza. Maandlalelo ya mahungu ya huma emhakeni naswona minkarhi yin'wana mongo wa mhaka a wu twali. -Maangulelo ya xitsalwambiko ya kombisa miehleketo ya madyondza, mahungu ya huma emhakeni naswona minkarhi yin'wana mongo wa mhaka a wu twali.

	-Vumbhoni bya nkunguhato &/ mpfapfarhuto byi tikomba hi ku va ku tumbuluxiwile xitsalwambiko lexi hlantswekeke swinene no amukeleka.	-Vumbhoni bya nkunguhato &/ mpfapfarhuto byi tikomba hi ku va ku tumbuluxiwile xitsalwambiko lexi andlariweke kahle swinene no amukeleka.	-Vumbhoni bya nkunguhato &/ mpfapfarhuto byi tikomba hi ku va ku tumbuluxiwile xitsalwambiko xa kahle no amukeleka.	Vumbhoni bya nkunguhato &/ mpfapfarhuto byi tikomba hi ku va ku tumbuluxiwile xitsalwana xa le xikarhi no amukeleka.	-Vumbhoni bya nkunguhato &/ mpfapfarhuto byi tikomba hi ku va ku tumbuluxiwile xitsalwambiko xo enela no amukeleka.	-Hambileswi nkunguhato &/ mpfapfarhuto wu nga endliwa, xitsalwana a xi ringanelangi ku va xa Ririmi ra le Kaya naswona xitsalwana a xi andlariwangi kahle.	-Makunguhatelo na mpfapfarhuto wu hoxekile naswona xitsalwambiko xi andlariwile hi ndlela ya xiyimo xa le hansi.
	-Xivumbeko xi andlariwile hi ndlela ya nkhaqato swinene.	-Xivumbeko xi andlariwile hi ndlela ya kahle swinene ku ya hi milawu ya matsalelo.	-Xivumbeko xi andlariwile hi ndlela ya kahle ku ya hi milawu ya matsalelo.	-Xivumbeko xi andlariwile hi ndlela ya le xikarhi ku ya hi milawu ya matsalelo.	-Xivumbeko xi andlariwile hi ndlela yo enela ku ya hi milawu ya matsalelo, kambe ku na swihoxo leswi kavanyetaka mongo.	-Xivumbeko a xi andlariwangi hi ndlela yo landzelela milawu ya matsalelo, naswona ku na swihoxo leswi kavanyetaka mongo.	-Xivumbeko a xi andlariwangi hi ndlela yo landzelela milawu ya matsalelo.
RIRIMI, XITAYILI NA VUHLERI Khodi: RXV 12 WA TIMARAKA	10–12 -Vulongoloxamari-to byi endliwile hi nkhaqato hi ndlela ya vutlhari swinene. -Ntivoririmi wu tirhisiwile hi nkhaqato hi xiyimo xa le henhla swinene ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu.	8½–9½ -Vulongoloxamari-to byi endliwile hindlela ya kahle swinene. -Ntivoririmi wu tirhisiwile hi nkhaqato hi xiyimo xa le henhla ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu.	7½–8 -Vulongoloxamari-to byi kahle naswona marito ya twisiseka kahle. -Ntivoririmi wu tirhisiwile hi nkhaqato ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu.	6–7 -Vulongoloxamari-to i bya le xikarhi. Swihoxo a swi onhi nkholuko wa mongo. -Ntivoririmi wu tirhisiwile hi ndlela yo amukeleka ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu.	5–5½ -Vulongoloxamari-to i byo enela naswona ku na swihoxo swo tala. -Ntivoririmi wa kayivela naswona a wu enelangi ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu.	4–4½ -Vulongoloxamari-to i bya xiyimo xa le hansi naswona swa nonoha ku landzelela mongo wa mhaka. -Ntivoririmi wa ha lava ku antswisiwa naswona a wu ringanelangi ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu.	0–3½ -Vulongoloxamari-to i bya xiyimo xa le hansi naswona swa nonoha ku landzelela mongo wa mhaka. -Ntivoririmi wu lava ku antswisiwa swinene naswona a wu ringanelangi ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu.

	-Xitayili, thoni na rhejisitara swi tirhisiwile hi nkhaqato swinene ku ya hi swilaveko swa nhlokomhaka.	-Xitayili, thoni na rhejisitara swi tirhisiwile hi mfanelo ku ya hi swilaveko swa nhlokomhaka.	-Xitayili, thoni na rhejisitara swi tala ku fambelana na nhlokomhaka.	-Xitayili, thoni na rhejisitara swi tirhisiwile hi ndlela yo enela.	-Matirhiselo ya xitayili, thoni na rhejisitara swi pfa swi nga twisiseki.	-Xitayili, thoni na rhejisitara a swi tirhisiwanga hi mfanelo.	-Xitayili, thoni na rhejisitara a swi fambelani na nhlokomhaka.
	-Xitsalwambiko xi hava na xihoxo na xin'we hi ku va xi xopaxopiwile no hleriwa.	-Xitsalwambiko a xi taleriwangi hi swihoxo hi ku va xi xopaxopiwile no hleriwa.	-Xitsalwambiko xi na swihoxonyana hi ku va xi xopaxopiwile no hleriwa.	-Xitsalwambiko xi na swihoxo swa le xikarhi hi ku va xi xopaxopiwile no hleriwa.	-Hambiloko xitsalwambiko xi xopaxopiwile no hleriwa, xa ha ri na swihoxo.	-Hambiloko xitsalwambiko xi xopaxopiwile no hleriwa, xa ha ri na swihoxo swo tala.	-Hambiloko xitsalwambiko xi xopaxopiwile no hleriwa, xa ha ri na swihoxo swo tala naswona xi hlanganisa nhloko.
	-Xitsalwambiko xi na vulehi lebyi faneleke.	-Xitsalwana xi na vulehi lebyi faneleke.	-Xitsalwana xi na vulehi lebyi faneleke.	-Xitsalwana xi tala ku va na vulehi lebyi faneleke.	-Xitsalwana xi komile/lehile.	-Xitsalwana xi komile/lehile swinene.	-Xitsalwana xi komile/lehile swinene.

XIYENGE XA C: SWITSHURIWA SWA SWITSALWAMBIKO SWO KOMA**XIVUTISO XA 3****3.1 XINAVETISO**

Mukamberiwa a nga ha katsa na leswi swi landzelaka eka xinavetiso xa yena:

- Ku boxa vito ra xikolo laha matsavu ya kumekaka kona.
- Muxaka wa matsavu lawa ya xavisiwaka.
- Nxavo wa matsavu.
- Minkarhi yo xavisa.
- Tifonto to hambanahambana.

[20]**3.2 POSIKARATA**

Mukamberiwa a nga ha katsa na leswi swi landzelaka eka posikarata ya yena:

- Adirese ya murhumeri.
- Adirese ya murhumeriwa.
- Vito ra murhumeri.
- Siku a nga nyamalala hi rona.
- Siku leri yi rhumeriweke hi rona.
- Malembe ya loyi a nyamalaleke.
- Nhlamuselo ya xivumbeko xa munhu loyi a nyamalaleke.
- Maambalelo ya yena.

[20]**3.3 SWILERISO**

Mukamberiwa a nga ha katsa na leswi swi landzelaka eka swileriso swa yena:

- Vito ra tlilasi.
- Ku papalatiwa ka pongo etlilasini.
- Ku va ku nga lwiwi.
- Ku ka ku nga dyeriwi etlilasini.
- Ku ka ku nga namarhetiwi tichepisi ehansi ka switafulani.
- Ku tekela mavonelo ya munhu un'wana na un'wana enhlokweni.
- Ku xiximana.
- Ku xixima vadyondzisi.
- Ku papalata vukhamba.
- Ku ka ku nga cukumetiwi thyaka ehansi kumbe hi mafasitere.

[20]

NTSENGO WA XIYENGE YA C: 20
NTSENGO WA TIMARAKA: 100

XIYENGE XA C: RHUBIRIKI YO KOREKETA SWITSALWAMBIKO SWO KOMA – RIRIMI RA LE KAYA (20 wa timaraka)

	Khodi ya 7 Vuswikoti byo hlawuleka	Khodi ya 6 Vuswikoti bya le henhla	Khodi ya 5 Vuswikoti bya le henhlanyana	Khodi ya 4 Vuswikoti bya le xikarhi byo amukeleka	Khodi ya 3 Vuswikoti byo enela	Khodi ya 2 Vuswikoti byo enelanyana/bya madyondza	Khodi ya 1 Vuswikoti byo ka byi nga enelangi
	80–100%	70–79%	60–69%	50–59%	40–49%	30–39%	0–29%
	10–12	8½–9½	7½–8	6–7	5–5½	4–4½	0–3½
VUNDZENI, NKUNGUHATO NA XIVUMBEKO Khodi: VNX 12 WA TIMARAKA	-Ku na vutivi byo ndlandlamuka byo hlawuleka ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko. -Kombisa ku lemuka mimbangu yo hambanahambana hi vuenti swinene eka timhaka to tsala. -Maandlelelo ya mahungu ya kombisa ku vupfa ka miehleketo, hi lamo kongoma swinene eka xitsalwambiko hinkwaxo naswona a nga humi emhakeni. -Vundzeni na timhaka swi na nkhlukulano hi ku hetiseka naswona timhaka ti andlariwile hi ndlela yo enerisa swinene na vuxokoxoko hinkwabyo byi seketela nhlokomhaka.	-Ku na vutivi bya kahle swinene naswona byi fambelana na swilaveko swa xitsalwambiko. -Kombisa ku lemuka mimbangu yo hambanahambana hi vuenti eka timhaka to tsala. -Maandlelelo ya mahungu ya kombisa ku vupfa ka miehleketo, hi lamo kongoma swinene eka xitsalwambiko hinkwaxo naswona ku hava mahungu yo huhula. -Vundzeni na timhaka swi na nkhlukulano naswona timhaka ti andlariwile hi ndlela ya kahle, na vuxokoxoko hinkwabyo byi seketela nhlokomhaka.	-Ku na vutivi bya kahle ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko. -Kombisa ku lemuka mimbangu yo hambanahambana eka timhaka to tsala. -Maandlelelo ya mahungu hi lamo kongoma kambe ku na swo huma emhakeni. -Vundzeni na timhaka swi andlariwile hi ndlela ya le henhlanyana naswona vuxokoxoko byo talanyana byi seketela nhlokomhaka.	-Ku na vutivi bya le xikarhi ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko. -Kombisa ku lemuka mimbangu yo karhi eka timhaka to tsala. -Maandlelelo ya mahungu ya huma emhakeni kambe a ya onhi mongo wa mhaka. -Vundzeni na timhaka swi na nkhlukulano hi ndlela yo amukeleka naswona vuxokoxoko byo talanyana byi seketela nhlokomhaka.	-Ku na vutivi byo enela ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko. -Kombisa ku lemuka mimbangu yo enela eka timhaka to tsala. -Maandlelelo ya mahungu ya huma emhakeni naswona minkarhi yin'wana mongo wa mhaka a wu twali. -Vundzeni na timhaka swi le ka xiyimo xo enela naswona vuxokoxoko byin'wana byi seketela nhlokomhaka.	-Vutivi lebyi nga kona i bya madyondza ku ya hi swilaveko swa xitsalwambiko. -Kombisa ku lemuka mimbangu hi ndlela ya madyondza eka timhaka to tsala. -Maandlelelo ya mahungu ya huma emhakeni naswona minkarhi yin'wana mongo wa huhula. -Vundzeni na timhaka a swi talangi ku va na nkhlukulano naswona ku na vuxokoxoko byitsongo lebyi seketelaka nhlokomhaka.	-Ku pfumaleka vutivi ku ya hi swilaveko swa switsalwambiko. -A nga na vutivi byo kota ku lemuka mimbangu yo hambanahambana eka timhaka to tsala. -Maandlelelo ya mahungu ya huma emhakeni naswona mongo wa huhula. -Vundzeni na timhaka a swi na nkhlukulano naswona ku na vuxokoxokonyana lebyi seketelaka nhlokomhaka.

-Vumbhoni bya nkunguhato &/ mpfapfarhuto byi tikomba hi ku va ku tumbuluxiwile xitsalwana lexi hlantswekeke swinene no twisiseka.	-Vumbhoni bya nkunguhato &/ mpfapfarhuto byi tikomba hi ku va ku tumbuluxiwile xitsalwana lexi hlantswekeke no twisiseka.	-Vumbhoni bya nkunguhato &/ mpfapfarhuto byi tikomba hi ku va ku tumbuluxiwile xitsalwana xa kahle swinene no twisiseka.	-Vumbhoni bya nkunguhato &/ mpfapfarhuto byi tikomba hi ku va ku tumbuluxiwile xitsalwana xo amukeleka no twisiseka.	-Vumbhoni bya nkunguhato &/ mpfapfarhuto byi tikomba hi ku va ku tumbuluxiwile xitsalwana xo enela no twisiseka.	-Hambileswi Nkunguhato &/ mpfapfarhuto wu nga endliwa, xitsalwana a xi ringanelangi ku va xa Ririmi ra le Kaya naswona xitsalwana a xi andlariwangi kahle.	Nkunguhato &/ mpfapfarhuto a swi andlariwangi hi ndlela ya kahle naswona maandlalelo ya xitsalwana i ya xiyimo xa le hanshi.
-Xivumbeko xi andlariwile hi ndlela ya nkhaqato swinene.	-Xivumbeko xi andlariwile hi ndlela ya kahle ku ya hi milawu ya matsalelo.	-Xivumbeko xi andlariwile hi ndlela yo landzelela milawu ya matsalelo.	-Xivumbeko xi andlariwile hi ndlela ya le xikarhi ku ya hi milawu ya matsalelo.	-Xivumbeko xi andlariwile hi ndlela yo enela ku ya hi milawu ya matsalelo, kambe ku na swihoxo leswi nga lo tlangandla, erivaleni.	-Xivumbeko a xi andlariwangi hi ndlela yo landzelela milawu ya matsalelo, naswona ku na swihoxo leswi nga lo tlangandla, erivaleni.	-Xivumbeko a xi andlariwangi hi ndlela yo landzelela milawu ya matsalelo.

RIRIMI, XITAYILI NA VUHLERI Khodi: RXV 8 WA TIMARAKA	6½–8	6	5–5½	4–4½	3½	2½–3	0–2
	-Vulongoloxamarito byi endliwile hi nkhaqato hi ndlela ya vutlhari swinene.	-Vulongoloxamarito byi endliwile kahle swinene naswona byi andlariwile hi nkhaqato.	-Vulongoloxamarito byi kahle naswona marito ya hlayeka kahle.	-Vulongoloxamarito i bya le xikarhi. Swihoxo a swi onhi nkhluluko wa mongo.	-Vulongoloxamarito i byo enela naswona ku na swihoxo swo tala.	-Vulongoloxamarito i bya xiyimo xa le hansi naswona swa nonoha ku landzelela mongo wa mhaka.	-Vulongoloxamarito i bya xiyimo xa le hansi naswona swa nonoha ku landzelela mongo wa mhaka.
	-Ntivoririmi wu tirhisiwile hi nkhaqato hi xiyimo xa le henhla swinene ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu.	-Ntivoririmi wu tirhisiwile hi nkhaqato hi xiyimo xa le henhla ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu.	-Ntivoririmi wu tirhisiwile hi nkhaqato ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu.	-Ntivoririmi wu tirhisiwile hindlela yo amukeleka ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu.	-Ntivoririmi wa kayivela naswona a wu enelangi ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu.	-Ntivoririmi wa ha lava ku antswisiwa naswona a wu ringanelangi ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu.	-Ntivoririmi wu lava ku antswisiwa swinene naswona a wu ringanelangi ku ya hi xikongomelo xa vaamukeri va mahungu na mbangu.
	-Xitayili, thoni na rhejisitara swi tirhisiwile hi nkhaqato swinene ku ya hi swilaveko swa nhlokomhaka.	-Xitayili, thoni na rhejisitara swi tirhisiwile hi mfanelo ku ya hi swilaveko swa nhlokomhaka.	-Xitayili, thoni na rhejisitara swi tala ku fambelana na nhlokomhaka.	-Xitayili, thoni na rhejisitara swi tirhisiwile hi ndlela yo enela.	-Xitayili, thoni na rhejisitara a swi tirhisiwile hi mfanelo ku ya hi nhlokomhaka.	-Xitayili, thoni na rhejisitara a swi fambelani na nhlokomhaka.	-Xitsalwana hinkwaxo xi lo pyi, hi swihoxo naswona xi hlanganisa nhloko hambileswi xi nga xopaxopiwa no hleriwa.
	-Xitsalwambiko xi kala na xihoxo na xin'we hi ku va xi xopaxopiwile no hleriwa.	-Xitsalwambiko xi tala ku va xi nga ri na swihoxonyana hi ku va xi xopaxopiwile no hleriwa.	-Xitsalwambiko a xi taleriwangi hi swihoxo hi ku va xi xopaxopiwile no hleriwa.	-Xitsalwambiko xi na swihoxo swa le xikarhi hi ku va xi xopaxopiwile no hleriwa.	-Hambileswi xitsalwambiko xi nga xopaxopiwa no hleriwa, xa ha ri na swihoxo swo tala.	-Hambileswi xitsalwambiko xi nga xopaxopiwa no hleriwa, xitsalwana hinkwaxo xi lo pyi, hi swihoxo.	-Hambileswi xitsalwambiko xi nga xopaxopiwa no hleriwa, xitsalwana hinkwaxo xi lo pyi, hi swihoxo.
	-Xitsalwana xi na vulehi lebyi faneleke.	-Xitsalwana xi na vulehi lebyi faneleke.	-Xitsalwana xi na vulehi lebyi faneleke.	-Xitsalwana xi tala ku va na vulehi lebyi faneleke.	-Xitsalwana xi komile &/ lehile.	-Xitsalwana xi komile &/ lehile swinene.	-Xitsalwana xi komile &/ lehile swinene.